

ÉLETKÉPEIM

A kis gyerekeknek gyakran teszik fel a kérdést, meg tudod-e mondani a neved, hogy hívnak? Szüleim engem is buzgón tanítottak. Feleljél így: Kmeth Jolánka vagyok. Én mégsem úgy, hanem saját észjárásom, talán vágyaim szerint válaszoltam a kérdésre:

Kmeth úr Jolánka nagysága, Lulu baba színész nő!

Apám Kmeth Imre volt, elektrotechnikus, gazdálkodó és ezermester. Kiskunhalason és környékén mindenki ismerte: Kmeth Úrnak hívták.

A szomszéd birtokon lakó nagynénemet meg Jolánka nagyságának szólították.

Egy másik idősebb nagynéném Emma néni engem a legkisebbet Lulu babának nevezett el.

Gyakran járt el mellettünk az úton Piri nagysága, aki színész nő volt Pesten, nyáron meg tanyai nyaralójában élt. Gyönyörű fodros, csipkés ruhái és rózsás nagyszélű kalapjai voltak. Nagyon tetszettek nekem.

A példaképekből állítottam össze válaszom: gyermeki önazonosságom.

Emlékeim azonban ennél régebbre vezetnek vissza. Fergeteges nyári zápor lehetett, amire azt szokták mondani: „patakokba ömlik a víz”. Előszobánk hatalmas kétfelé nyíló ajtaja nyitva állt és én nyújtogattam kezeim a víz felé minden félelem nélkül – nem törődve az égi háborúval. Oda vágytam: megfürödni a vízben? Minden bizonnyal az öt évvel idősebb Sári nővérem volt felügyeletemmel megbízva. A küszöbön vagy kis sámlin ült mellettem és semmivel sem tudta elvonni figyelmem a víztől. Két karommal öleltem volna magamhoz mindazt, ami kívül történt. Járóka lábában álltam, tehát nem lehettem több másfél évesnél.

Elemem a víz és a levegő.

Tanyánk és a hozzá tartozó kis birtok a kerttel, legelővel, szőlővel, gyümölcsösökkel, szántókkal és a két kis erdővel hatalmas birodalomként él emlékezetemben. Három nővérem: Zsófi, Panni és Sári 2 évenként mint az orgonaszőlők sorakoztak egymás után. Fára mászni már mind tudtak, én meg csak futkostam utánuk. Ők jól elszórakoztak egymással, de velem a későn jött kis vakarccsal nagyon untak foglalkozni, pedig az anyánk gyakran rájuk bízott. Volt olyan eset, hogy kiborítottak a talicskából, csillagot rúgtak velem vagy éppen elbújtak előlem a bokrok, fák mögé vagy föl a fákra. A két nagyobb többnyire csak az alsó vastagabb ágakon himbálta lábait, Sári meg a fák legtetejére is felmászott. Én a fa alatt toporzékoltam, hogy én is fel akarok menni. Aztán egyszer a fejükbe vették, hogy megtanítanak engem is fára mászni. Együttes erővel fel is tuszoltak a ház mögötti kisebbik szomorú fűzfára és mondták: kapaszkodjak. Eleinte tetszett nekem, hogy én is fent lóbalhattam a lábaimat, de aztán eluntam magam. Ők meg eltűntek és talán el is felejtkeztek rólam. Hosszas sírdogálás után egyedül kezdtem lemászni: méghozzá fejjel lefelé. Persze csúfosan leestem és ordítottam. Ezt már anyánk is meghallotta és felelősségre vonta testvéreimet. Ők aztán a szokásuktól eltérően - nagy egyetértésben - bizonygatták, hogy ők nem hibásak, én akartam fára mászni. Azóta igen sokat és sikerrel gyakoroltam a fára mászást.

Amit az ember szeret, azt nem lehet elég korán kezdeni.

Apám – bár erről sohasem beszélt – ösztönösen tudott valamit a világmindenség és a lélek, az élet-fa összefüggésről. Mikor első gyereke Zsófi megszületett, ültetett a ház mögé az út felől egy szomorú fűzfát. Kissé szomorú lehetett, hogy nem fia született, de azért jól eltalálta, mert a fűzfa gyakori életfa jelkép. Azóta ezt néphagyomány és néplélek kutatóktól már jól tudom. 2 év múlva Panni születésekor az első fa vonalában a háztól távolabb ismét ültetett egy fűzfát, majd újabb 2 év múlva a ház belső vége felé a harmadikat – Sári születésekor. Ehhez 5 évre

az én születésemkor a negyediket. Mintha előre tudta volna, hogy négy gyereke lesz. Végül is egy körbe írható szabályos négyszög alakult ki, aminek csúcsaiban egy-egy életfa állt.

Apám így a világmindenségben való tájékozódás legősibb szimbólumát mintázta meg, egy élő körkeresztet.

Nagybátyám Sanyi bácsi tanyája és birtoka az út túloldalán terült el és egészen a Kiskunhalas-majsai köves útig terjedt. A köves út melletti nagy rét is hozzátartozott a birtokához. Ott szálltak le a háború alatt, az oroszok bejövetele előtt a német felderítő gépek. Különböző helyi információk után érdeklődtek a tiszték. Apámhoz küldték őket, aki jól beszélt németül. Berlinben járt a Technische Hochschule-ra és majd 20 évig élt Németországban. A műszaki és tudományos nyelvet is bírta. Én meg gyakran apám körül settenkedtem. Ott kíváncsiskodtam a repülőgépek körül is, amíg apám a németekkel beszélgetett. Egyik nap felvittek bennünket a gépre és tettek velünk egy kört a Kmeth birtokok fölött. 3-4 éves lehettem.

A háború ilyen rendkívüli és az idő tájt ritka élménnyel örvendeztetett meg.

Születési családomról minden szónál többet mond el az a családi kép, amit „bomba kép”-nek nevezünk. A háború végén egy Kiskunhalas irányába repülő angol bombázó kötelék meghibásodott és a városon kívül leszórta bombáit, hogy így a gépek és pilótái megmeneküljenek. A legtöbb bomba a Kolozsváron élő Zsófi nagynéném földjeire hullt, néhány Jolánka néniére és kettő a mi földjeinkre. Az egyik gyújtóbomba volt. Azon a környéken arattak éppen a mi aratóink. Velük volt apánk is. Anyám rettegett, hogy mi történhetett. Egyik arató pár meg is sérült. Kórházba vitték őket. Jöttek a városból a résztvevők és a kíváncsiak, egy fényképész is. Ő csinálta rólunk ezt a képet a Halasi Újságnak. Ignác bácsiék és a szolgálónk is rajta van, de a család felállása az érdekes és nagyon beszédes. Az apa és anya között állnak a gyerekek, de nem kor vagy nagyság szerinti sorrendben! Zsófi apánk mellett áll, én meg közöttük – kissé előttük. Apám és Zsófi oltalmaznak engem. Mi hárman tartozunk össze igazán, mi vagyunk a Kmeth-ek. Panni szorosan anyánk mellett áll, őmellette Sári, ők Bodicsiak – külsőleg is. Apám a nagy riadalom ellenére is derűs, Zsófi kissé megszeppent, rajtam meg leginkább az anyai fésülés hiánya látszik. A csoportkép háttéréül az apám által ültetett életfa-fűzfákat választották.

A képek a teljességet ábrázolják, sokkal többet árulnak el a valóságról, mint a szavak.

De aztán jöttek az oroszok! A front bennünket is elérte. Valamivel előtte magyar katonák végtelen sora vonult a város felé vezető úton. Anyám kenyeret osztatott nekik, aludt tejet meg szalonnát. Azok az emberek csukott szemmel ettek-ittak. Azt mondták apámék: alszanak, éjjel-nappal vonulnak vissza az oroszok elől. Aztán nem sokára orosz golyók repkedtek, süvítettek az épületek körül. Mi anyánkkal a kamrából nyíló zöldecsés pincébe húzódtunk, de apámék fent tettek-vettek a ház körül. Egyszer megérkezett a szovjet kommandó és az összes férfit a falhoz állították. Én nem tudtam miért, de ösztönösen féltem. Szerencsére apám oroszul is beszélt. Így hamarosan szót értettek és elengedték őket, de Naumov és tisztikara nálunk verte fel egy időre a tanyáját és apámat meg minden hová vitték tolmácsnak. Az igen hálátlan feladat volt, mert a zabrálások miatt végül mindenütt apámra haragudtak. Amíg Naumovék nálunk szállásoltak, nem igen volt bántódásunk, de Zsófi haját egész rövidre nyírták és fiú ruhába öltöztették. Én nem tudtam miért. Aztán meg a disznóól padlást rendezték be búvóhelyként anyám, Zsófi és Panni számára. Sokszor ott is aludtak. Amikor Naumovék, vagyis a szovjet parancsnokság beköltözött a városba, már több félni valónk volt. Ismeretlen szovjet katonák jöttek, a tyúkölből adogatták ki a tyúkokat és a favágó tőkén baltával vágták le a nyakukat és dobálták be zsákokba. Legjobban azt sajnáltam, amikor a cseresznye fasor egyik legszebb badacsonyi cseresznye fáját derékba vágták és felrakták cseresznyéstül a dzsippre. Jöttek azok az idők, amikor örökké be kellett zárunk minden ajtót,

a külsőket és az istállót is. Apánkat elvitték, a cselédek is bújkáltak, mi meg anyánkkal voltunk egyedül. A kószáló orosz katonák verték az ajtókat, ablakokat. De mindig volt valami tenni való: állatoknak adni, fát behozni és hasonlók. Ki kellett menni anyámnak és a többi asszonynépnek. Ha csend lett, kérdés, hogy tényleg elmentek-e az oroszok? Az út felőli ablakokon rácsok is voltak, csak én a legkisebb fértem rajtuk ki-be. Anyám csendesén kinyitotta a belső, majd külső táblákat és először a fejem kellett kidugni, hogy szétnézzenek. Ha nem láttam senkit, lábbal előre kicsúsztam és körül kellett járnom a házat. Amikor tényleg

Korán megtanulhattam a felelősség- és kockázatvállalást.

eltűntek a tovarisok, lassan újra kezdődött az élet, a ház körüli munka.

És jöttek a városból a rokonok és főleg a pestiek, mert a tanyán ebben az időben minden élelemmel el voltunk látva. Ezért is költöztette ki apám a családot a háború elől. A pestiek csak sót tudtak hozni, ami nekünk nem volt és vitték a frissen vágott disznóhúst és hasonlókat. Szüleim nagyvonalúak és jószívűek voltak. Előfordult, hogy annyi nép összejött nálunk, hogy nemcsak minden ágy, dívány volt éjjelre foglalt, de még a nagy asztalokon is megágyazott anyám. Ő nagyon szeretett politizálni és ilyenkor jöttek a hírek Pestről, és éjszakába menően tárgyalták azokat. Én meg csak távolról hallgattam az akkor számomra felfoghatatlan dolgokat: ki az az egyesek szerint rémségesnek mondott, mások szerint meg dicsőített Sztálin és milyen csudabogarak azok a szocdemek és hasonlók?

Addig boldog a gyerek, amíg a politikát nem érti!

A háború után rövid időre visszatértek nálunk a békés hétköznapok. A nővéreim iskolába jártak, apám nagyszabású építkezésekbe kezdett, úgy tervezte, hogy végképp a tanyán marad a család. Új ajtókat, ablakokat csináltatott a nagy házra, meg az istállóra és kőműves is dolgozott a házon. Csak én unatkoztam otthon egyedül. Volt ugyan egy barátom, apám kocsisa Dunai Jancsi, aki „kis cimborámnak” hívott. Én mindig ott sündörögtem körülötte, faragott nekem fajátékokat is. Egy madár marionettje nagyon sokáig kedvenc játékom volt. De ő is gyakran járt fuvarozni, szántani-vetni, nem sokat foglalkozhatott velem. A kerítésen keresztül beszélgettem gyakran nagybátyámék bérlőjének a kisfiával, de ők is elköltöztek. Én meg szerettem volna társaságot, szerettem volna játszani.

Gyakran volt virágos jókedvem, csak a játszótársak hiányoztak hozzá.

Nem jártam még iskolába, de az összes betűt ismertem már: kicsiket-nagyokat. Ellestem a testvéreimtől. Papírt, ceruzát nem mindig kaptam. A homokban nem sokáig maradtak meg írományaim. Rájöttem, hogy a kemencéből kikotort pernyében jó fekete ceruzákat találok. Nagyon jól fogtak a fehér falon. A nagy ház hátulján gyakoroltam az írást a faszén maradékokkal. De a ház hátán repedezett volt a meszelés, meg a vakolat is. Kevés volt a hely, amit el is értem. Ezért kezdtem az út felőli falra is írni. Előkert volt, de azért az útról is meg a kapu felől is jól rá lehetett látni a falra. Jócskán tele firkáltam, tele rajzoltam a fehér falat feketével, persze a nevem is szerepelt a műalkotásokon! Este együtt volt a család, és apám megkérdezte a gyerekeket: „No fiaim, mondjátok meg nekem, melyikötök volt az a kutyaházi, aki tele firkálta a ház falát szénnel?” Senki sem jelentkezett. Hosszú hallgatás... „No – mondta, ha nem is vállalja a tettes, úgy is tudom én azt, hogy ki volt, mert a szamarak neve mindenütt látható.”

Többet falra nem firkáltam, sőt másnap szorgalmasan pucoltam le az addigiakat.

Nálunk a mesemondó egy öreg parasztember volt: Ignác bácsi. Őt még nagyapámék nevelték fel, mint félárvét. A négy elemít is kijáratták vele. Egy 18 gyerekes szegény családból származott. Nagyapámnak sokáig bizalmas embere, kocsisa volt. Jellemző, hogy nálunk is ilyen szerepet töltött be, anyámat is ő tanította meg sütni-főzni és egyéb gazdasszonyi

teendőkre, amikor a háború alatt a család a városból a kis tanyasi birtokra költözött. És hogy mennyire szerettük Ignác bácsit, azt a családi fénykép is mutatja. Hosszú téli estéken pipázott, mesélt és közben kukoricát morzsolta, vagy csak rakta a tüzet. Folyamatos emlékeim 3-4 éves koromtól vannak. Egyik első az, hogy Sárival megláttuk Ignác bácsit a földek felől a tanya felé jönni. Rohantunk elébe a hátsó kapun keresztül. Hatalmas ember volt. Emlékszem óriási csizmáira. Átöleltük a lábait: egyiket én, másikat a Sári. Ő meg ráállított bennünket a lába fejére és úgy masírozott velünk a házig.

Ignác bácsi jelenlétében megtelt a világ mesével és erővel, biztonsággal.

Szóval iskola időben unatkoztam otthon egyedül. Ezen tájt dolgozott ott nálunk egy kőműves bácsi, aki után különösen sokat témferegtem, mert virágos jó kedvem tudott lenni, ha volt hozzá társ: Pastrovics úrkó pedig, ahogy én neveztem, az volt, ivott is, dalolt is, tréfált is. Engem Lurkónak nevezett, ezért én őt Úrkónak. Nevezetes esemény történt vele kapcsolatban, amit én beavatásom előjátékaként tartok számon. Egy napon sok ember jött össze nálunk. Apám egyezkedett velük különböző munkákra és üzletekre. A végén aztán bevezette őket az első szobába és vörös bort ittak. Én meg csak néztem őket. Persze nekem nem adtak. Mikor kimentek, némely pohárban maradt egy kis bor. Összeöntözgettem a maradékokat, lett egy jó fél pohárnyi, azt megittam. Fura kedvem támadt és felmentem az állványra, ahol Pastrovics úr előző nap falazta el a lakás fölötti padlást a szénapadlástól. Az a palló 4-5 m magason lehetett. Kezembe vettem a simító kanalat és rákezdtém Pastrovics úr egyik kedvenc nótájára, amiben az van, hogy „nékem meg a puli kutya nyalta a pofámat”. Akkor még tudtam végig az egész nótát. Hát ez volt a szerencsém, mert teli torokból ordítottam és anyám meghallotta. Odarohant és leszedetett az emberekkel, így nem estem le.

Ebben az időben számomra vidám volt az élet a tanyán.

Vendég, rokon igen gyakran volt nálunk a mindkét oldalról népes rokonságból: nagynénik, nagybácsik, unokatestvérek. Jöttek a városból, Halasról meg Pestről is. A gyümölcszüretek különösen nagy népünnepélyek voltak. Na meg a rengeteg állat! Nekem úgy 6 éves koromig semmi dolgom nem volt, csak élveztem az életet, a kék eget, a gyümölcsöket, a nekem nagynak tűnő birodalmunkat. 6 éves koromban azonban megtörtént, ami a biológiai és lelki ciklusokat vizsgálók szerint 7 éves korban következhetett volna be: Isten kiejtett a tenyeréből: baleset történt velem. A Zsófi már kijárta a polgárit, a gimnáziumban magántanuló lett. Napközben otthon segédkezett anyámnak. Lévén kenyérsütés, anyánk parancsolta a Zsófinak, hogy fűtse be a kemencét. Zsófi hordta a gallyakat, nekem meg valamelyikük mondta, hogy hozzak szalmát a begyűjtáshoz. Én fogtam a tragacsot és siettem a szalmakazalhoz. Máskor is húztam én már szalmát egyedül! Apám az előző héten (a borivásos napon) adott el szalmát egy parasztnak. Megállapodtak, hol fűrészelheti el a kazlat és azt viheti a kialakított pénzért. A ravasz paraszt fent a kijelölt helyen kezdte a fűrészelést, de ahogy lefelé haladt egyre beljebb csúsztatta a fűrészelt, hogy minél több szalmát vihessen. Így egy ereszes jeges fal alakult ki. Márciusban jártunk. Nem csoda, ahogy beakasztottam a szalmahúzó horgot, a szalma eresze megingott és maga alá temetett. A jobb térdemre estem, valahogy keresztbe fordulva. Szerintem a közelbe állított tragacsnak köszönhető, hogy nem ütött agyon. Egy jajdulás és sötétség! Nem tudom meddig tarthatott, de gyanítom, nem sokáig, mert keltek a kenyerek és szükség volt a szalmára. Riasztották a Pastrovics urat, meg apám is előkerült és kiástak a szalmából.

Ez történt, amikor egy pillanatra nem figyelt rám Isten, vagy talán nagyon is odafigyelt és megjelölt egy egész életre.

Ahogy újra megtanultam járni, nem sokkal azután igen rossz világ jött ránk, ami egészen 56-ig tartott. Az éhezések, a megaláztatások, apám üldöztetése, elűzetésünk a tanyáról. Anyám

erősen hitte, hogy jobb világ lesz a kommunista világ. Átmenetileg, azt hiszem apám is ebben reménykedett, de hát hamarosan csalódtak: kuláknak bélyegezték őket. Apámat gyakran elvitték. Zsófi nővérem szerint megesett, hogy egész éjjel fél lábon kellett állnia a beadás elmulasztása miatt. Amit nem értettem gyerek fejjel, mint pl. a beszolgáltatás, arra részleteiben nem is emlékezem. Tudom, hogy ott voltak a disznók az ólban, de nem volt szabad levágni, pedig nem volt zsírunk, nem volt hús, kolbász, szalonna. Elvitték a disznókat, aztán a gabonát is, kenyeret sem sütöttek már. Éhes voltam. Valamilyen rokoni kapcsolat segítségével sikerült kenyérjegyet kapnunk, úgy emlékszem negyed kiló volt a napi fejadag. Megkaptam a kenyeremet, felmástrom a disznóól tetejére, oda nyúlt egy szép szemű fekete epret termő eperfa ága. Leültem a tetőre és igen-igen jól laktam kenyérrrel és eperrel.

Ilyen kevésen múlik a gyermeki elégedettség.

Közben feladtak az első osztályba, de pár hét után kimaradtam, beteg lábam nem bírta a hosszú gyaloglásokat a tanyáról a városi iskolába. Így lézengtem otthon még a következő évben is. Akkor télen a Panni nővérem elhatározta, végig tanulja velem az elsős könyvet, megtanít rendesen írni, olvasni, számolni. Olvasó könyvem azonban egész télen nem került elő! Nyár elején a szalmazsák alatt találták meg, amikor új szalmát töltöttek a szalmazsákokba. A következő évben a tanyai iskolában végeztem el az első osztályt, utána a másodikat meg a harmadikat is. A tanyai iskola kissé közelebb volt, mint a városi. A negyedikbe a városi iskolába adtak, de akkor már Emma néninél laktam a városi családi házban, ahol én is születtem. Emma néni ebben az időben még nálunk is szegényebb volt. Anyámék hoztak be időnként ételmet: ami éppen termett. De vagy lisztje nem volt szegény öreg nénémnek, vagy zsírja, vagy egyik se, de rántás nélkül csinálta a spenótot.

Akkor nagyon elment a kedvem az élettől, bár így is kitűnően végeztem el a negyediket.

Ezermester apámról még egy gyerekkori történet jut az eszembe, jobban mondván nem rég unokabátyám juttatta eszembe a történetet. Ő is büszke volt akkor nagybátyjára. Abban az időben rájuk is rossz világ következett, apját, Sanyi bátyámat is kirakták a városházai állásából. Kiköltöztek hát ők is a tanyájukra. Aratás után apámmal közös szérún cséplettek. Apámnak már rég nem voltak meg a cséplőgépei. Fogadott cséplőgépesek dolgoztak nekik. Hanem a cséplés második napján felmondta a gép a szolgálatot. Régi Diesel-motoros hajtánya volt. A gépész sehogy sem boldogult vele. Kényszerűen állt minden és mindenki. Küldtek a városba a tulajdonosért. Az is mondott valamit, de megcsinálni senki sem tudta. Végül apám is odament, kikérdezte a gépészt, lekapott egy deklit, s már mondta is, hogy mi a baj, mi tört el és hogy kellene megcsinálni. Persze nem hitték, hogy ő meg tudja csinálni, öreg parasztnak nézték, és tovább próbálkoztak a javítással a saját fejük szerint. Végül csak bejöttek a tanyára és kérték, tudna-e segíteni a bácsi. Tudni tudnék, mondta apám. Ki kell kovácsolni az alkatrészeket: a törött csapszeget, meg a másik lemart alkatrészt is. Üllöm, fújtatóm, kalapácsom van, na meg anyagom is akad. „Hozni köll a vizet az edzeshöz, osztán valakinek a fújtatót is hajtani köll ám, mög jól odavágni a nagy kalapáccsal, ahova mondom!” Meglesz minden – ígérték az „okos úrformák” és sürgették apám, hogy kezdjen hozzá. „Nem úgy mögy az” mondta ő és vette a sublerét, lemért és lejegyzett minden méretet pontosan. Amazok ámultak és inaskodtak. A szögedihöz hasonló özessel beszélnek arrafelé az Alföldön. Még ma is tudom beszélni ezt a tájszólást, ha van hozzá szintén öző beszélő társ. Lényeg, hogy apám szépen kikovácsolta az alkatrészeket, még azt a „feneötte csapszöget” is. Hűtés után megreszelgette, bezsírozta és beszerelte az alkatrészeket és már indult is a gép. Az „úrformák” hitetlenkedtek, azt sem tudták, hogy köszönjék meg, de attól kezdve Kmeth úrnak szólították ám apámat, és nem bácsinak.

A humán műveltség, a kertészet és a műszaki gyakorlat egyaránt sajátja volt apámnak.

A következő évben már talán nem is volt cséplés. Apám felajánlotta a birtokot az államnak, kényszerítették rá. Aztán mégsem fogadták el a felajánlást. Utána meg hirtelen odatelepítették minden előzmény nélkül a Sernevál nevezetű új vállalatot: disznókkal, kutricákkal, irodával, raktárral és még ki tudja mi mindennel. A család szinte minden értéket hátrahagyva menekült a tanyáról. Olyan hírek jöttek, hogy kitelepítenek bennünket is messzire – talán a Hortobágyra. Apám télvíz idején és éjnek évadján gyalogolt el a vadkerti állomásra és ott szállt fel a pesti vonatra, hogy el ne kapják. Anyám meg mi, a három kisebb lány egy időre egyik nagynénénk romlakásában húztuk meg magunkat. A 2 szobás lakásból csak az előszoba és a konyha volt lakható, a nagy szobák plafonjai még a háborús bombatalálat óta beszakadva álltak, csak a tetőt hozatták rendbe. 1953 júniusáig nyomorogtunk ott. Apám nagy ritkán hazaóvakodott és hozott egy kis pénzt. Villanszerelőként helyezkedett el Pesten és munkásszálláson lakott. Zsófi már férjnél volt. Panni valami protekcióval bekerült még korábban a gimnáziumba és el is jutott a negyedikig, de Sárít már sehova nem vették fel tovább tanulni, de még a Mezőkerhez krumplit válogatni sem. Én akkor két osztályt végeztem egy évben: az ötödiket és a hatodikat. A baleset miatt 2 évvel el voltam maradva korosztályomhoz képest. Ezért évfolyampótlóba küldtek negyedik után. A család teljesen ellehetetlenült. Anyám is menni akart Pestre, de mit csináljon a lányaival? A híd alá nem vihetlek benneteket – mondta. Sárít elküldte Orosházára az egyik unokanővérünkhöz, Zsuzsához, aki ott körorvos volt. Két kislányuk mellé kellett neki a segítség és Sári ott már esti gimnáziumba is járhatott. A Panni levakarhatatlan volt anyánkról, ő úgymond „vigyáz anyikára”. Ő el is mehetett vele Pestre, de mit csináljon velem? – ez volt anyám nagy problémája. Belenyugodtam, hogy engem nem visz magával, iskolába kötelező járni! Van vekerünk, fel tudok kelni, járok itt az iskolába – mondtam én. Csak hát kellene egy kis kenyér meg pénz a füzetekre, könyvekre. Megegyeztünk 6 forintban és ott hagytak a romos lakásban. Közelgett szeptember. A füzetek 20 fillérbe kerültek, a könyvek többbe, de azok nagy részét megkaptam használtan, ingyen. És kétszer tudtam venni 1-1 kiló kenyeret is, a szalonna meg kitartott, amíg pár hét múlva visszajött anyám. Zsuzska néni, akinek a házában laktunk sokszor behívott magukhoz egy kis főtt ételre. Hogy milyen ruhában jártam és hogyan tisztálkodtam, erre már nem emlékszem. Talán ez akkor nem is volt fontos. A kútra vízért eljártam – erre emlékszem. Pár hét múlva jött haza anyám Pestről. Apám akkor már un. Ibusz jegyet kapott havi kétszeri haza utazásra. Anyám használta fel, így ingyen volt a haza és visszautazás. Hozott némi ennivalót és adott megint pár forintot a következő hetekre és vasárnap már ment is vissza. Ők Pannival Pesten hol egyik, hol másik rokon családnál aludtak és hajnalban újságot hordtak ki. Apám meg továbbra is munkásszálláson lakott. Ekkor már hetedikes voltam és ment a tanulás. Hordtam haza a könyveket a könyvtárból. Eljártam játszani meg tanulni az osztálytársakhoz. Sokszor vacsoráztam ilyen helyeken, meg körtét, almát, szőlőt kaptam. Szóval nem is éheztem. Mikor sötét lett, lefeküdtem. Nem is lett volna semmi baj, ha november tájékán nem fogy el a kis tüzelő, amivel a konyha-szoba lakosztályomban fűtöttem. Zsófi nővéremékhez is eljártam, aranyos volt a kisbaba. Mondták is, hogy maradjak náluk. De biz én csak akkor költöztem át hozzájuk, amikor már kibírhatalanul hideg lett a romlakásban. Náluk minden nap volt főtt étel, meleg szoba és világítás. Azon a télen hosszú szénzünet volt az iskolában, de én nem unatkoztam. Játszottam, vigyáztam a kis Zsófira és hordtam, hordtam a könyveket a könyvtárból. Versenyeztünk Marika barátnőmmel, hogy ki olvasott több Jókait.

Ezt az eget rengető létbizonytalanságot, amit ma Rákosi érának nevezünk, akkor nem is vettem olyan súlyosnak, mint most visszagondolva rá.

Zsófi férje, Misi sógorom a halasi tüzérlaktanya kantinját vezette. Az alakulat a keceli erdőbe járt gyakorlatozni, táborozni, ment velük a kantin is. Egyszer úgy döntött Misi, – gondolom a parancsnokkal egyeztetve - hogy a családot is elviszi – vittek engem is. Kapott a család a

kantin közelében egy szép nagy katonai sátrat. Sok érdekes dolog történt ott, de csak a legizgalmasabbat említem itt meg. A kicsi másfél éves Zsófi gyakran rám volt bízva a táborban is. Én sokszor jó messzire elkóboroltam az erdőben egyedül, meg vele is. Még hordozni kellett. Nagyon szép, enyhén kreol bőrű, sötét hajú kislány volt. Egyszer egy kies tisztáson megpihentünk és ott vezetgettem a gyereket, nézegettük a madarakat, bogarakat. Jött arra egy öreg cigányasszony. Azt kérte, hogy hozzak neki egy pohár vizet, nagyon szomjazik. Ígértem, hozok én, de az hosszú időbe kerül még a gyerekekkel visszaérek. Ő meg már nyúlt is a gyerek felé, hogy vigyáz ő rá addig. Valami páni félelem vett rajtam erőt, felkaptam a gyereket és szaladtam vele, meg sem álltam a kantinig! Elmondtam a történetet Zsófiéknak. Sógorom mindjárt megkért pár lézengő kiskatonát, hogy nézzenek utána a cigányasszonynak, de az úgy eltűnt mintha a föld nyelte volna el.

Sokszor emlegettem is Zsófikának: „nem sok hiányzott, hogy purdé legyen belőled.”

Nem volt rossz intézmény az un. Úttörőház: Kiskunhalason egy szép park közepén álló villában rendezték be az Úttörőházat. Szakköröket és játszó összejöveteleket szerveztek. Mind a három halasi iskolából oda jártak a gyerekek. Ott tanultam sakkozni, bábozni is, de számomra a legfontosabb a magyar és a fizika szakkör volt. 2 szakkört lehetett választani. A magyar szakkör szavalóversenyeket meg színi előadásokat tartott, ahol mindig kaptam szerepet. A fizika szakkörben pedig érdekes kísérleteket végeztünk és kis deszkamodelleket építettünk. Kirándulni vittek bennünket, Budapesten is az úttörőház szervezésében voltam életemben először. Ezek az események igen megszépítették azokat a nyomorúságos időket.

A humán és reál érdeklődés kettőssége ekkor már nálam is egyértelművé vált.

A sok hányattatás miatt 5 iskolában végeztem el az általános iskola 8 osztályát. Nagyon untam, hogy mindenütt „új kislány” voltam. Már említettem, hogy 2 évvel el voltam maradva a korosztályomtól, ezért évfolyampótlóba küldtek, ahol egy tanév alatt két osztályt, az ötödiket és a hatodikat végeztük el. Itt senki nem kecekedett velem. Jóban voltam lányokkal, fiúkkal – ez ugyanis vegyes osztály volt és nemcsak én voltam az „új kislány”, hanem mindenki valahonnét más iskolából jött, mert egyetlen ilyen osztályt indítottak a városban. Eredményem itt is kitűnő volt. Aztán átkerültem egy sima VII. osztályba ugyanebben az iskolában. V.-től jó ének és szolfézs tanárunk volt, nagy súlyt helyezett az elméletre, így nem volt nagy baj, hogy a hangom gyengécske. Tornán csak a magasugrás ment igazán jól, de abból első voltam az osztályban. A távolugrás, kötélmászás, rúdászás se volt nehéz nekem. A gimnasztika meg a labdasportok gyatrán mentek, de kimagasló magasugrásom elegendő volt a jó jegyhez. Más tantárgyból meg nem volt kétséges a jó jegy. Itt már olyan barátság is kialakult, ami a mai napig is tart. Tanáraim meg mind szerettek, különösen az igazgató bácsi viselte szívén hányattatott sorsomat és tanácsolta anyámnak, hogy a jövőm érdekében mielőbb vigyen el Halasról. „Kár lenne, ha elkallódna a kislány” - mondta, itt nem vennék fel sehova tovább tanulni. Ezt már szüleim is komolyan vették és végre eljöhettek Budapestre. A III. Lajos utcai leányiskolába íratlak be, mivel éppen abban az utcában kaptak apám munkahelyétől, a KGM-től egy nyomorúságos kis lakást. Ebben éppen csak két vaságy volt, egy lemezszekrény, egy tűzhely, egy kis asztal, egy szék és egy hokedli. Apámmal, anyámmal és Pannival négyen laktunk ott majdnem egy évig. Az iskolában itt ismét „új kislány” lettem és igen nagy volt a színvonalbeli különbség a vidéki iskolához képest. Az orosz nyelvi elmaradásomat már november elejére behoztam. Másban nem nagyon voltam lemaradva. Hanem tornán itt elméletet is követeltek! Hát ez nagyon kínos volt: nem ismertem a sportágak többségét, azok játékszabályait, nem tudtam mi az az NB1,2,3, és nem ismertem a híres focicsapatokat, sőt még az akkor világhírű válogatottunkat sem. Igazi focimérkőzés közvetítést is csak egyszer hallottam: a 6:3-as angolai győzelmünkről. Még Halason a Zsubori igazgató bácsi hívta a gyerekeket az irodába akkor rádiót hallgatni. Budapesten meg vért

izzadtam, amíg apámtól és az újságok sport rovataiból valamelyest tájékozódtam. Mire idejutottam, már át is írtak a XII. Márvány utcai leányiskolába, mert megint költöznünk kellett. Így a VIII.-at is két iskolában végeztem el. A Márvány utcában olyan osztályfőnököt kaptam, akinek az V.-es fiát matekra kellett tanítani, én ingyen vállaltam. És kaptam egy olyan igazgató nénit, aki rögtön átlátta hányattatott sorsomat és mindenben támogatott. Év végén a 2 hetes nagy buszos kirándulásra kifizette nekem a részvételi díjat – „jó tanulásum jutalmául”. Ez a kirándulás – Aszódtól Egeren keresztül Aggtelekig – hatalmas lépés volt számomra a világlátásom és általános műveltségem növelésében. Ebben az iskolában nagyon rövid ideig neveztek „új kislánynak”, már sokkal könnyebben beilleszkedtem, barátkoztam és sok jó pajtást szereztem. Közülük is van, akivel most is tartom a kapcsolatot. A tanárokkal itt is mind kitűnő kapcsolatban voltam, pedig sosem mentem oda hozzájuk „nyalizni”.

Később értettem csak meg, hogy tanáraink átlátták nehéz sorsomat.

Féltő szeretettel szerettem anyámat én is, de a Panni azt hiszem kissé beteges aggodalommal vette őt körül és ha csak lehetett állandóan vele volt. Kamasz koromban gyakran haragudtam rá ezért a kisajátításért. Panni engem is állandóan uralma alatt akart tartani, üveggyöngyökkel lekenyerezni, hogy azt mondjam, azt tegyem, amit ő mond, ő akar. Anyám is örökké rám próbálta tukmálni a Pannit, hogy együtt menjetek és tartsatok össze és szeressétek egymást – ilyeneket mondott. Ezeket másik két testvéremmel kapcsolatban soha nem mondta. Mikor ráébredtem, hogy nem engem, a 7 évvel fiatalabb gyereket félti, hanem a felnőtt Pannit, kezdett megrendülni bizalmam és szeretetem anyám iránt. Ezt a helyzetet talán az alábbi különös eset tette igazán világossá előttem: Anyámnak nem igen lehetett pénze 55-56 telén, mert arra határozták el magukat Pannival, hogy elmennek éjszakára hómunkásnak. 50 forintot fizettek. Aztán azt mondta anyám, jöjjenek én is. Beleegyeztem. Álltunk sorban a gyülekező helyen. Este 10 óra előtt kezdtek osztogatni a szerszámokat. Ők lapátot kaptak, én is mondtam a nevem és nyúltam a lapát után, de nem adta a pasas és kérdezte, hány éves vagyok. Állítottuk, hogy elmúltam 16. Persze személyim nem volt. Nekem végül egy kis jégtörő szerszámot adott az utcaseprő ember, de az előző csoport akkorra már betelt. Pannika anyánkhoz bújott és ő jóváhagyta, ők legyenek együtt, engem meg magamra hagyott az éjszakában. Nem mertem ott ácsingózni, mert akkor végképp kiderült volna, hogy nem vagyok még 16 éves. Így aztán mentem vadidegenek között a hidegben és törtem a jeget a Logodi lépcsőkön. Az utcaseprő csoportvezető meg ott jópofáskodott velem és pálinkával akart itatni. Aztán megegyeztek a többiekkel abban, hogy pisis gyerek vagyok én még. Hogy is kerülhettem ilyenek közé a sötét éjszakában? Na hogy? Hát úgy, hogy cserben hagytak! Ennek okait és következményeit – ugyan jó pár évvel később – de teljesen tisztáztam magamban. Abban az időben már egyre többet gondolkodtam, olvastam életről, halálról, magamat jobbra akartam formálni, mint amilyen női példákat a családban és egyáltalán kora ifjúságomban láttam. Megmaradt a szeretetem anyám iránt élete végéig, de már nem az a régi gyermeki. Tudomásul vettem, hogy Pannus teljesen „kisajátította” őt. Zsófinak már családja volt, Sárinak meg sok-sok udvarlója. Apám már csak megfáradt, csendes szemlélő volt.

Anyám viselkedését akkor a ránk szakadt balsors következményeként éltem meg

Már kinyílt a szemem a nagyvilágra, már kezdtem érteni az un. kétpólusú világot, amikor 1956 eseményei gyors egymás utánban zajlottak: Tavasszal láttam a Margit-híd felszakított korlátját, ahol egy busz a Dunába zuhant, nyáron pedig megéltem a földrengést, amikor bútorostul mozgott Alkotás utcai szoba-konyhás lakásunk. Akkor már néhány Halasról átmentett kép is volt a falakon. Ősszel, télen meg sok forradalmi eseménynek is tanúja voltam. Október 21-én költöztettek át bennünket a Szőlő utcában létesítendő munkásszálás gondnoki lakásába, mert anyámnak sikerült megkapnia ott a gondnoki állást. Addig takarító meg segédmunkás volt. A villanyt és vizet már bekötötték a házban, de a csatorna árkot akkor

ásták, 23-án is folyt a munka, de a munkások már korán jövettek vissza a szállásra. Beszéltek gyűlésekről, az egyetemisták mozgolódásáról, tervezett tüntetésekről, Rákosi menesztéséről. A munkások közül sokan haza utaztak, mások maradtak és bizakodva néztek az események elé. Panni akkor a VI. kerületben dolgozott egy Közértben, a halasi barátnője pedig a Rákóczi út és Síp utca sarkán, az akkori Gázművek központban. Panni azzal jött haza, hogy menjünk az Ibolyáért, mert arra már forradalmi események zajlanak. Én kapható voltam rá, nem tudtam milyen súlyos a helyzet. Óbudáról a 66-os villamos zavartalanul közlekedett a körúton és elvitt bennünket a Rákóczi útig. Ott már gyalog mentünk az Asztória felé, a 44-es villamos már nem járt. Ibolyát nem találhattuk meg, a Gázművek épület már be volt zárva. Pontosán nem tudom, hány óra lehetett, de őszi szürkület volt, és a Rákóczi út páros oldalán sűrű embertömeg. A kíváncsiság hajtott bennünket, furakodtunk a tömegben az Asztória felé. Akkor megláttuk, hogy 44-es villamos kocsikat fordítanak oldalukra barikádnak, és az emberek szedik fel a köveket a sínek körül. Honnét került pajszer és hasonlók nem tudni, de elképzelhetetlen gyorsasággal ment a munka. Amikor már egészen közel értünk, akkor lehetett megérteni a barikád építés okát: az Asztóriával átellenben, az akkor üres tér oldalán katonaság sorakozott fel. Megtudtuk, hogy a rádió védelmére. Gerő elvtárs beszédét akarták közvetíteni az ő hatalom átvételéről és ígéreteiről, Rákosi menesztéséről. Mondták, hogy az emberek ebben már nem bíznak. Én teljes kamasz lelkesedéssel velük éreztem és értettem egyet. Úgy hírlett az egyetemisták is be akarnak olvasni valamit a rádióba, de azt meg akarják akadályozni. A katonaság azokban az órákban még széles gyűrűben védte a rádiót: a Rákóczi út páratlan oldalán, a Kis-körút Nemzeti Múzeum felőli oldalán, a Múzeum utcán stb. vették körül. Később persze a tömeg a műegyetemistákkal és a Petőfi-tériekkel tovább gyarapodott, de Panni már húzott vissza a körút felé, én meg maradni akartam. Ennyit éltem meg a legkorábbi forradalmi eseményekből: a tömeg elemi ereje mélyen belém vésődött. És érdekes, hogy ennek a fél órának az eseményeiről soha senkit nem hallottam beszélni, sőt könyvekben sem találtam nyomát. Ahogy a túl oldalon fegyvert tartó katonaságot megláttuk, Panni egyre hátrébb és hátrébb rángatott. Már teljesen sötét volt, amikor felszálltunk az Óbudára menő 66-osra. Apám is otthon volt már és anyámmal együtt átmentek egyik közelben lakó ismerős családhoz, hogy meghallgassák a Szabad Európát, mi is történik Pesten?

Számomra így kezdődött a forradalom.

Egyéb eseményeket is megértem, mint a Zsigmond téri harcok a tankokkal, és főleg a szovjet tankok vonulását a Bécsi úton – a Schmitt Kastély felé. Az szinte közvetlenül fölöttünk volt és akkor bizony leparancsolt apám bennünket a mellettünk lévő villamosipari technikum légópincéjébe. A család és néhány szálláson rekedt fiatal munkás volt ott. Hárman elmentek harcolni, ketten visszajöttek, a harmadik fiút a Corvin közben látták utoljára, mi soha többé. Élelmiszert egyre inkább lehetett kapni, kenyérért viszont napokat álltunk sorban a Bécsi úti pékség előtt. Váltottuk egymást a sorban, apám messzebbre is elmerészkedett, de nekünk tiltotta. Izgalmas volt ott sorban állni, mikor a tankok jöttek. Állítólag bele is lőttek a sorba, mi akkor nem voltunk ott. Nagy Imre november 4-i rádióbeszéde mélyen megrendített. November közepe felé aztán megnézhattuk, mi lett a Rákóczi útból és a harcok többi színhelyéből, de még reménykedtünk, hogy most csak kizavarják az oroszokat. Az ellentmondásos híreket, meg a forradalmi munkás-paraszt kormányt nem hittük. A Nyugatinál a lángosos bódén ki volt írva: „2 forint a forró lángos, le van szarva Kádár János”. Sovány kis vigaszunk annyi volt csak, hogy a szüleim megkapták a fizetésüket és a külföldi segély küldeményeknek köszönhetően húst, vaját meg citromot, narancsot is lehetett kapni. Ezeket én akkor láttam, akkor ettem életemben először.

Aztán elsirattuk a meghalt és disszidált ismerősöket és az egész országot.

Középiskolából már csak kettő jutott. Az I-III. osztályt a Széna tér melletti Jurányiban végeztem. A tanulással és eredményeimmel nem sokat kell foglalkozni, nem volt vele túl sok gondom – ment a tanulás, kaptam hozzá talentumokat is, meg szorgalmat is. A kapcsolatok viszont itt már változatosak voltak. Bontakozott ki egyéniségem, sok műveltségbeli és kapcsolatteremtési hiányom volt még. Időnként kisebbségi érzés uralkodott el rajtam. Ezt némely tanár is táplálta. Ha bármi disszonanciát éreztem, rögtön megállt a tudományom. Nagy élmény volt ugyanitt az énekóra. Kati néni sok népdalt tanított, meg kórusműveket, elméletet és zenetörténetet is. Megalapozta zenei műveltségemet. Nem volt valami jó hangom, de bevett az énekkarba is. És hát általa jutottam el Lukin tanár úrhoz is, aki abban az időben a Zeneakadémián tartott zenetörténettel és zeneelméleti ismertetőkkel egybe kötött ifjúsági hangversenyeket. Itt megismerhettem a zenei műfajokat – élő előadásokkal összekötve – a legősibb ismert zeneművektől a kortárs zeneművekig. Az osztályfőnökünk akkor került ki az egyetemről, nem tudott velünk bánni. Én nem voltam vele szemtelen, mint sokak, de én sem vettem komolyan. A magyart és történelmet egy házaspár tanította. Velük ambivalens volt a kapcsolat: értékelték a tudásomat, irodalmi versenyre is beneveztek, viszont többször „modorosnak” tituláltak. Én csak később jöttem rá, hogy mi okozta, néha „elváltozott” hangomat, nem akartam én modoroskodni: A sodró előadásban néha levegőt sem vettem, ill. nem jól. Így történt, hogy verseket, köszöntőket, ünnepi megnyitókat írtak velem, de másik lánnyal mondatták el, adatták elő. Hát ez persze érzékenyen érintette hiúságomat. De le is szoktam erről az úgy mondd „modorosságról”.

Ezek még gyermeki harcok voltak.

Apám kamasz éveim alatt a tanuláson, bizonyítványomra mindig csak annyit mondott: „Jól van fiam”. Öreg és megfáradt volt. 72 éves koráig dolgozott, hogy egy kis nyugdíja legyen. Mikor a III. gimnázium után abba hagytam az iskolát, semmiképpen nem értette és nagyon idegesítette. Látszólag semmi okom nem volt erre a lépésre. Én azonban rájöttem arra, hogy hiába a jó bizonyítvány, testvéreimhez hasonlóan én sem tanulhatnék tovább az osztályidegen „egyéb” származásommal. Az anyakönyvi kivonatban ott voltak az akkor megbélyegzőnek számító kitételek. Ezzel kapcsolatban megértettem Isten eligazítását. Az történt, hogy 58 júniusában mentem beiratkozni a IV. gimnáziumba. Egész nap lehet – mondta Mária néni az osztályfőnök. Én dél körül értem oda, mert jó későn keltem fel. Mária néni jött lefelé a lépcsőn, mikor én igyekeztem felfelé az irodába. Mondta: el kell mennie, nem tudta, mikor ér vissza. Te – mondta – gyere holnap, akkor biztos itt leszek egész nap. Elbúcsúztam, de másnap nem mentem vissza. Úgy alakult, hogy újságot kellett haza vinnem. A Moszkva téren meg is vettem és a villamoson olvastam a hirdetéseket, meg a cikkek címeit. Soha sem lettem nagy újságot olvasó, de ott akkor olyanokat tudtam meg az újságból, hogy a gyári munkás elvtársnők egyetemen tanulnak és ilyen-olyan jó állásokba kerülnek. Az apróhirdetés rovat meg tele volt álláshirdetésekkkel: szövegírókat és hasonló gyári munkásokat kerestek. Ezeket magamban forgatva, megértettem, hogy el kell menjek dolgozni, beiratkozni viszont nem kell visszamenni. Végre rendes ruhákat és más egyéb vágyott dolgokat is megvehetek majd. Hamarosan kiváltottam a munkakönyvet. Már dolgoztam, amikor apám egyszer szerét ejtette, hogy együtt menjünk el otthonról, így tudott velem 4 szem közt beszélni. Megnyugtattam, hogy valahogy, talán estin folytatni fogom a gimnáziumot.

Ezzel a döntéssel ért véget gyermekkorom.

Dolgoztam asztalos műhelyben, segéd munkásként, majd az Egyesült Izzóban betanított rádiócső szerelő lettem. Onnét igen nehezen szabadultam, mert abban az időben nem engedélyezték a munkahely változtatást. Jártam a Madách Gimnázium esti tagozatára: hetente négyszer délután 5-től 9-ig voltak az órák. Reggel 6-tól 2-ig dolgoztam az Izzóban, hajnali 4-kor kellett kelni. Télen már tudtam, hogy így nem tudok leérettségizni. A Pannus ismeretsége

révén szabadultam és átmentem a Telefongyárba, ami jóval közelebb volt hozzánk. Itt meg 3 műszakot kellett vállalni. Már a munkába lépésemkor megismertem ott egy Zita nevű fiatalasszonyt, az alkatrész gyáregység adminisztrátorát, aki életem egyik főszereplője lett. A „Barátság” szobrát róla kellene megmintázni. Ő rögtön nagy jóakaróm lett, ahogy megtudta, hogy érettségire készülök, és milyen nehéz körülmények között – 3 műszakban dolgozva. Sokszor segített, hogy a délutáni műszakot délelőttre vagy éjszakára cserélhessem. Így tudtam járni az órákra. A nagyfőnökön kívül ő volt ott az egyetlen, aki tudta mi az az érettségi. Kapcsolatunk egyre közelebbi lett, egyre jobban elmélyült, végül családotól családunkba is beemelődött és én viszont az övékébe. Fiamnak keresztanyja, nekem lelki támaszom lett – a későbbi nehéz időkben is: a Béla okozta tragikus időszakban. Átéltő társ volt, támasz, sőt ő volt az első pszichológusom is. Nem volt pszichológus, de átéléssel mindent tudott, mindent meg akart érteni és segített megoldani. Míg később anyjának a kedves emlékü „mamu”-nak meg én lettem lelki és fizikai támasza, miután elvesztette egyetlen lányát – nagyon fiatalon. Zita 43 éves korában halt meg. Anyám után 3 önkéntes anyám volt. Mamu az első, aki lányának nevezett és olyan meghitt is volt kapcsolatunk. Zita és fia, Laci között mélységes lelki kapcsolat élt. Ilyet alakítgatott keresztfiával, a kis Csabával is. Így mamu, Zita, én, Lacika és Csaba egy tökéletes lelki-szellemi kört alkotunk- függetlenül attól, hogy ki él még közülünk ideát, avagy ki odaát. Talán apám is beletartozott ebbe a körbe. Lacinak anyapótlék lettem, különösen attól kezdve, hogy nagymamája is eltávozott. Zita halála előtt nem a férjére, hanem fiára Lacira testálta a keresztségi köteleket Csabát illetően. Így a nagy műveltségű Laci Csabának apai barátja, szellemi társa, tanácsadója lett. És végül kiegészült a kör kis Zitával, Laci lánykájával, aki nekem pótunokám és neki én bizalmas tanácsadó nagymamája lettem. És ez a kapcsolati kör soha sem volt kényszer, sem kényszeredett, hanem természetes és szeretetteljes. Soha viszály, bizalmatlanság, irigység és hasonló diszharmónia nem zavarta ezt a kapcsolat együttest. Valami ősi szeretet köt bennünket egymáshoz. Hárman még ideát vagyunk Csabával és a kis Zitával. Visszatérve a Telefongyárhoz, akkor 1960-at írtunk. Vészesen közeledett június 15-e, az érettségi napja. Szabadságot nem kaphattam, mert még nem dolgoztam ott 1 éve. Sikerült megállapodni a kis főnökkel, hogy érettségi után azonnal jövök be a délutáni műszakba dolgozni. Csakhogy nagyon lassan ment az érettségiztetés. Már 2 óra is elmúlt (és nekem már a gyárban kellett volna lenni), amikor kijött az elnök és közölte, hogy a bent levőket még levizsgáztatják, az osztály második fele Kmeth Jolántól majd holnap érettségizhet. Mit volt mit tenni, bementem hát a gyárba és végig dolgoztam a délutáni műszakot. Másnap 16-án reggel elsőként érettségiztem. Az eredményhirdetést viszont meg kellett várni. Osztály elsőként kitűnő lett az eredményem. Ilyen zaklatott körülmények között? Valahogy mindenkinek sikerült. Volt közöttünk katonatiszt, szállodaigazgató, díszletfestő, könyvtáros és hasonlók. Nekik előírták az érettségit. Nagy volt az öröm, így nem húzhattam ki magam én sem egy kis rögtönzött ünneplésből. A gyárba csak délután 6-ra értem be. Azt követő 2 napon reggel 6-tól este 6-ig dolgoztam, hogy a két délelőtti lemaradást bepótoljam. Persze Zita rendezte a nagyfőnökkel, hogy ne csináljanak ebből ügyet. Aztán velük is, az osztállyal is, meg apámékkal is nagy ünnepléseket rendeztünk.

Így leérettségizve egyéb származásúból munkássá léptem elő.

Abban az időben már elfogadható lakásunk volt a KGM egy munkásszállásán a Bazilika közelében. Sári is velünk lakott és mindenki dolgozott: Panni ápolónőként, Sári meg orvos őrökként. Anyám ugyan sokat betegeskedett, de én mindig helyettesítettem szállás gondnoki teendőiben, így nem kellett neki betegállományba mennie. Már kapcsolatot tudtunk tartani rokonokkal és régi meg új baráti családokkal. Gyakran járt hozzánk apánk „nagyöccse” Lajos bácsi. Nagybácsi létére fiatalabb volt apámnál. Szeretett kártyázni, történeteket és viccet mesélni. Mindig volt, aki hallgatta, meg a kártya csapat is kitellett belőlünk. Sárinak volt mindig bőven udvarlója, nekem kevesebb, Panninak meg szinte soha. Zsófi gyerekei nyáron

mindig nálunk voltak. Az élet vidámabb lett. Apám kedvence, első fiú utóda Misike egyszer cudar dolgot művelt vele. Hét végén kirándultak Petneházi rétre egyik unokabátyámhoz. A Hűvösvölgyi nagyréten átkelve igen kimelegedtek, apám az erdő szélén letette a nehéz háti zsákot és egy kicsit lepihent. El is szunyókált. Misike unatkozott, meg egyébként is nagy tréfamester volt. Éppen azon a nyáron olvastuk fel neki Sárival Rideg Sándor Indul a bakterházát. Már 5-6 évesen nagy affinitása volt a mókák iránt. No de apám közben felkelt, vette a háti zsákját és folytatták az utat. Apám rájött, hogy nehezebb az a háti zsák, mint volt. Arra is rájött, hogy Misike miért tart tisztas távolságot. Apám ledobta a zsákot, de biz a kis betyár Miskát nem bírta elkapni. Kidobálta a Misike által bepakolt köveket a hátizsákból, a gyerek pedig megkövette nagyapát, hogy ne haragudjon. Szent lett a béke ismét, otthon vidáman mesélték a történeteket. Apámnak kapóra jött, hogy a Vasas Szakszervezet székházában éppen akkor készültek valami nagy jubileumra. A KGM dolgozói családosul hivatalosak voltak a vidám műsorra, vacsorára és bálra. Ő tulajdonképpen az egész családdal akarta megünnepelni érettségimet, de csak én és Sári mentünk el. Hosszú asztalnál ültek az ismerősök. Kollegája unokaöccse és más fiatal emberek is voltak. Mikor a tánczene kezdődött, biztos voltam benne, hogy Sárít kéri fel elsőként. A közeli fiatalember apámhoz ment és engem kért el. Egész éjszaka táncoltam, főleg ezzel a fiúval. Néhány találkozás után megszakadt ez a kapcsolat, de kedves emlék maradt.

Ilyen erőfeszítések után kellett egy év: lélegzetvételre és erőgyűjtésre a továbbiakhoz.

Nem jelentkeztem rögtön egyetemre. Úgy éreztem, ilyen hajtás után pihennem kell egyet. Különben is vívódtam, hezitáltam: nagyon szeretem a nyelveket, talán magyar és német szakra kellene menni az ELTE-re. Szerettem a fizikát, matematikát is: inkább a műszaki egyetemet válasszam? A humán és reál tudományokhoz egyaránt vonzódtam. Nem is volt senki, aki ennek eldöntésében segíthetett volna. Anyámnak mindegy volt, csak egy gyereke legalább szerezzen magasabb képesítést, apám persze a mérnöki pálya mellett volt. A gyártól, a műszakoktól szabadulni akartam: estin gyors- és gépíró iskolába iratkoztam és egy gyári ismeretség révén az Egészségügyi Minisztériumban kaptam gépírói állást. A munkahely szinte a szomszédunkban volt. Ez nagyon gondtalan időszak lett számomra. A gond a következő nyáron kezdődött. Érettségi után egy év múlva jelentkeztem a BME Villamosmérnöki Karára és fel is vettek. Akkor viszont már arra gondoltam, nem hagyom a jó állást, majd jövőre jelentkezem estire. A család értetlenül és rosszállóan fogadta ezt a törekvésem. Végül Zitával úgy döntöttünk, hogy ez a felvétel már biztos, ne szalasszam el. Ha meg anyagi gondok kényszerítenek, akkor majd átmehegek estire. Végül nappali tagozaton végeztem el az egyetemet – műszer és szabályozástechnika szakon. Apám, anyám már nagyon öreg volt, nyugdíjba kényszerültek. Én meg arra kényszerültem, hogy un. társadalmi ösztöndíj szerződést kösssek a Telefongyárral, aminek ellentételezésekképpen végzés után 5 évig a gyárban kellett dolgozni. Tanácsi lakásba költözésünk után szüleim kicsike nyugdíja nem bizonyult elegendőnek eltartásomhoz.

A hivatás, az életpálya eldöntése sokkal-sokkal mélyebb és nehezebb lecke volt!

Az egyetemi élet rengeteg élményben gazdag és nehézségeket sem nélkülöző éveket hozott. Már az első napon megismerkedtem két olyan tankör társsal: Rózsával és Csöppivel, akikkel az egyetemi évek alatt és azóta is szoros barátság köt össze. És nemcsak velük, hanem régi és újabb családjukkal is. Rajtuk keresztül nyertem egy-egy újabb fogadott anyát: Mariann nénit és Mariska mamit, és egy polihisztor atyai jó barátot is a néhai Győző bácsi személyében. Benne kiválóan ötvöződött a reál- és humán tudományok értője és művelője, a Bibliának és az Isten minden útjainak ismerője, a szívvel és lélekkel való tájékozódás és szeretet. Az egyetemen a tanköri teremben jobbról mellettem Rózsa ült, balról Rezső, előttem Csöppi és Gyuri, mögöttem Bandi. A sok-sok ott kapott barát közül a legjobbak, legkitartóbbak máig is

ők. Sok vidám és tanulságos történetet lehetne felemlíteni az öt év alatt megtörténekből, de kifutnék az időből és a megszabott terjedelemből is. Így is érezhető már, hogy sűríteni kell mondanivalóimat életutamról. A tankör társakkal színházba jártunk együtt, évről-évre opera bérletet vettünk, kirándultunk, művelődöttünk, barátkoztunk. Meg kell emlékezni Simonyi Károly professzorunkról, aki elméleti villamosságtant és elektronfizikát adott elő. Amikor a hatalmas Audmax előadóterem táblájára és a levegőbe rajzolva felvázolta az atomszerkezetet és az annál még parányibb anyagi részek mozgását, még a lélegzet is elállt a teremben és szinte bele éreztük magunkat a mikrovilág belsejébe. Igaz, hogy egy káder elvtárs miatt hamarosan megfosztották tanszékétől, de a makrovilágban, az Orion csillagképben még életében csillagot neveztek el róla – a nemzetközi tudományos újságírók javaslatára. A fizika kultúrtörténete c. csodálatos műve a szétszabdalt tudományokat olyan felemelő egységben látatja, mint amilyen felemelő egységet alkot a teremtett világ. Végig éltük más tanárok eltávolítását, büntetését is istenes világnézetük és az ifjúsággal ebben a szellemben való foglalkozás miatt és harmadéves nagyon tehetséges társainknak az egyetemről való kizárását. Hasonló történt a csodálatos Papp Ferenc professzor úrral is. Ő bennünket nem tanított, az ásványtan tanszék vezetője volt: kirándulni, barlangászni vitt bennünket és szép természet filmek vetítésére, előadásokra hívogatta az egyetemi ifjúságot. Nem is kellett hívni, mentünk mi magunktól is. Így kerültek a geológusok, általános mérnökök közé a villamosmérnökök és hallgatók más szakokról is. Engem Rózsa bátyja, Isti vitt el egy ilyen diavetítésre. Attól kezdve jártunk oda, meg kirándulni, meg a Jósvafői egyetemi barlangkutató állomásra. A párhuzamos vegyészmérnök évfolyambeliekkel is megismerkedtünk. A ma még mindig jó barát Lajos szervezte a kirándulásokat. A korábban már említett Béla is vegyészmérnök hallgató volt. Ebbe a társaságba meg a barlangászokhoz is járt és hát jóval később ő lett a társam. Külföldre is szerettünk volna kijutni. E célból leginkább Csehszlovákia és NDK jöhetett számításba. Első külföldi utazásom egyedül tettem meg: egy német családnál töltöttem a Karácsonyt és Újévet Quedlinburgban és környékén. Aztán szinte minden nyáron mentünk Rózsaival és más társakkal. 50 pfennig-1 márka volt egy éjszakai szállás a Jugendherbergékben, és minden egyéb is olcsó. Igaz ott sok élelmiszert még a 60-as években is csak jegyre lehetett kapni. Nyaranta 1 hónapot dolgoztam, 1 hónapot meg utaztunk a „szocialista tábor”-ban. Így jött el 1966-ban az egyetem befejezése és a diplomaterv készítése. Az utolsó pillanatban tudtam csak beadni. Digitális mérő automatát terveztem logikai elemek, egységek paramétereinek mérésére. Készen voltam én szöveggel, rajzzal időben, de le kellett volna gépelni. Gépelni tudtam, csak gép nem volt. Az írógép szerzése több időbe került, mint a gépelés. És hát be is kellett kötetni a tervet. Bélával alakulató kapcsolatunk néha felfellángolt. Eleiben egyáltalán nem vettem komolyan. Jósvafőn voltak olyan megnyilvánulásai, amik oda vonzották figyelmemet és tetszettek is, de annak sem volt komoly folytatása. Művelt, jópofa, de éretlen gyerekek ismertem meg. Pár évvel korábban volt egy egyetemi ismeretségem egy 5 évvel idősebb fiúval, az kölcsönösen komolyabb kapcsolatnak ígérkezett, de az illető végzett és nőszülni akart. Én meg el akartam végezni az egyetemet. Szóval akkor 66 májusában összetaláloztam Bélával a műszaki könyvtár sóhajok hídján. Ő az előző napon diplomázott, gratuláltam neki és mondtam, hogy én most fogok hozzá a diplomatervem gépeléséhez. Ajánlkozott, hogy eljön velem a kölcsönzőbe. Közel laknak a kölcsönzőhöz, menjünk be hozzájuk, csak harap egy-két falatot, ne féljek otthon vannak a szülei. Végül is ráálltam. Anyja ennivalót hozott, aztán miközben Béla átöltözött egyre csak dicsérte a fiát. Nem értettem, hogy mért teszi és unszolt is, hogy ugye a legjobb, a legkedvesebb, a legtehetségesebb fiú az egész egyetemen. Mondtam én annyira nem ismerem és hát sok ezren járnak az egyetemre (főleg fiúk), nem tudom, ki a legtehetségesebb. De hát mindig ott van a könyvtárban, az oda járók közül biztosan ő a legtehetségesebb – mondta az anyja. Hú! Nagyon rosszul éreztem magam és azt találtam mondani, ami igaz is volt: „Ott csak nagy lóköttőnek hívják.” Biztosan elrontottam mamája napját, de a sajátom is egy kicsit, és alig

vártam, hogy kívül legyek az ajtón! Kivettük a gépet a kölcsönzöből, aztán a szomszéd moziban megnéztük az „Örök megújulás” c. gyönyörű természetfilmet és egy szép délutánt töltöttünk el együtt. A szép időtöltések aztán folytatódtak. Miután kész lett a diplomatervem, az R-ben beadtam. Onnét pedig kishajóval egyenesen a Margit-szigetre mentünk.

Az egyetem évei alatt ismertem meg a szerelmet és majdnem teljesen felnőtté is váltam.

Egy nagyon lényeges dolog hiányzott még ehhez, az, hogy tisztázzam világlátásom. Akkor világnézetnek mondták ezt. Hosszú évekig vívódtam én. Szüleim nem igazán voltak vallásosak, bár úgy mondták, hogy Istent hiszik. Hogy én mit higgyek, egy szóval sem mondták. Már az egyetem első éveiben gondolkodóba ejtett, amit a marxista filozófia belém akart táplálni. Szerintük Isten nincs és a világot a „nagy bumm” hozta létre – az élettelen és élő létrejöttét mind véletlen valószínűségekre bízva. A valószínűségek pedig tíz a mínusz harmincadikon, huszonharmadikon és ennél is sokkal többediken kitevőjük voltak. Azt meg matematikában tanultuk, hogy az egymástól függő események valószínűségét az egyes valószínűségek összeszorzásával kapjuk meg. Ez pedig azt jelenti, hogy ilyenkor a negatív kitevők összeadódnak és egy kimondhatatlanul kicsiny valószínűséget eredményeznek. Ez tehát nem lehet igaz! Tanulmányozni kezdtem a Bibliát és néha hozzájutottam egy-egy nagy tudósak, költőnek Istenről, ill. a transzcendensről írott vallomásához. Csakis Isten működése, a teremtés a hiteles létrehozója világunknak! Ebben álmaim is megerősítettek. Elmentem a Kálvin téri templomba. Keresztelő volt és ezt énekelték: „Még meg sem formált szent kezed, már elválasztál engemet, hogy társam légy e földön.” Döntöttem és konfirmáltam.

Velem van Isten és mindenre megtanít, mindent megad, amire szükségem van!

A Telefongyárban gyártották le a 2-es METRO-hoz az INTEGRA licenc biztonsági berendezéseket. Engem a célműszereinek tervezésével és mérési rendszereinek összeállításával bíztak meg. A témán felbuzdulva főnökömmel együtt beiratkoztunk a KME-en a közlekedési automatika és kibernetika szakmérnöki szakra. El is végeztem. Évfolyam társam lett ott pl. egyik volt tanárom is. Műszaki doktorit akartam szerezni, de a diploma védés idején már erősen vártam gyermekemet és egyenlőre lemondtam a további tanulásról. Közben még az első év végén meghalt anyám. Az első infarktussal is bent volt a kórházban. Apám ellátása egyre inkább rám maradt. Sári férjénél volt már, Panni meg egy néninél lakott, akinek eltartója lett. Ott álltunk Pannival anyánk halálos ágyánál. Én a vizsgáról egyenesen mentem a János kórházba. Panni ott dolgozott az osztályon, Sári is átjött időnként az ő osztályáról. Apánk kint volt a kis érdparkvárosi kertjében. Még előző napon lehetett anyánkkal beszélni. Maszirozgattam kezét, hátát, vállát. Jól esett neki és azt mondta, „de jó kezed van kislányom.” Azon a napon már nem beszélt, de szép volt, nyugodt, fiatalos. Arca semmi szenvedést nem árult el. Egyszer Panni kiment és hívta a főorvost. Jött egy nagy műszerrel, akkor még ilyenek voltak a pace-maker-ek. Sokáig próbálkozott az orvos anyánk újra élesztésével, de a szív már nem engedelmeskedett.

Anyám elvesztése és az akkori események alapvető változást hoztak életemben.

Az egyetem utáni munkahelyi kapcsolatokban viszonylag érett felnőttként vettem részt. Voltak barátok, jó kollegák, meghatározók és maradtak még ma is élő kapcsolatok, de elfeledettek is. Konfliktusom kevés emberrel volt. Főnökeimmel és beosztottaimmal egyaránt jóban voltam. Fiatalokkal és idősökkel. Egy érdekes példát lehet elmondani arra, hogyan fordult a segíteni akarás számomra rövid távon csapdává, majd hogyan fordította azt Isten javamra. A telefongyári üzemlaborban egy szomszéd csoport vezetője nagy párttag volt és nagy jóakarómnak mutatkozott – témafelelős mérnök koromban. Egyszer azzal jött, hogy készüljek fel, ő javasolt tagjelöltnek a tegnapi taggyűlésen, másik javasoló is akadt. Sínen van az ügyem, majd a 2 hónap múlva tartandó taggyűlésen meghallgatnak és biztos fel is vesznek

a pártba. Ő nagyon lelkesedett, én meg teljesen összeomlottam. Semmiképp nem akartam párttag lenni! De működött bennem a diplomáciai érzék vagy a „félpsz”, hogy ezt neki és akkor nem mondtam. Kerestem viszont a megoldást, hogyan lehetne ebből a csapdából kikerülni? Egyetlen menekvést találtam: más munkahelyre menni, mielőtt ez a kellemetlen helyzet előállna. Úgy gondolkodtam, hogy nem belépni a pártba, azt nem veszik tán nagy bűnnek, de kilépni, az már priusz lenne! Gyorsan jött is a lehetőség, munkahelyet változtattam – magamra véve 2 év ösztöndíj adósság visszafizetését. Ennek lejártakor úgyszólván ott akartam hagyni a gyárat. Akkor omlottam igazán össze, amikor az új munkahelyen a személyzeti elvtársnő azzal fogadott: Hogy lehet az, hogy ilyen jó kádervélemény mellett én még mindig nem vagyok párttag? Ott se maradtam sokáig, bár nem emiatt. A bimbózó ipari szövetkezetek idejét éltük és ott az volt a módi, hogy amikor a határidők szorítanak: éjjel-nappal dolgozni kell. Ha éppen nincs munka, akkor lehet pihenni. Egy ilyen hajrá közben oda se figyeltem, hogy mit eszem, gyomormérgezést kaptam, a mentők vittek el. Egy hét múlva is csak kanalanként maradt bennem a folyadék. Elhatároztam: új állást keresek. Feküdtem, apám hozta az újságokat. Találtam benne nekem való hirdetést. Beadtam a jelentkezésemet az Országos Találmányi Hivatalhoz. Fel is vettek, 15 évig el se mentem onnét.

Csak ez a kemény figyelmeztetés, a gyomormérgezés értette meg velem, hogy nem nekem való munkahelyen vagyok.

Magánéletem is rendezni kellett már. Béla az egyetem elvégzése után vidékre ment dolgozni. Szabadulni akart az anyai fennhatóságtól és önállósodni. Ez igen csak rá is fért volna! Én úgy váltam el tőle, hogy a magára utaltság talán segít a teljes felnőtté válásában. És ha pár év múlva visszajön, talán komolyra fordulhat kapcsolatunk, ami az egyre ritkább levélváltással és találkozással inkább elsorvadni látszott. Különbféle társaságokba jártam, de nem találtam megfelelő társnak valót. Nem is erőltettem. 1970 januárjában váratlanul meglátogattott Béla. Anyja közben meghalt, haza költözött apjához és nővéreihez. Már el is helyezkedett a MÁV víz laborban. Kezdtünk tényleg együtt járni és tervezgettük a jövőt. Kikötötte, hogy legyen négy gyerekünk, én előbb csak kettőt, hármat gondoltam. Félreteszünk egy kis pénzt és nagyobbra cseréljük kis 2 szobás lakásunkat - mondta, hogy apámnak elszeparált helye legyen. Már úgy látszott, sinen van közös életünk. Aztán ezen tervekre, házasságra, gyerekekre való tekintet nélkül valami történt vele. A nyáron nagy erdélyi körútra mentünk. Amikor a legszebb napokat kellett volna élnünk, éreztem, hogy valami nagyon nincs rendben nála. Azt nem tudtam kipuhatolni, hogy mi. Szeptemberben, mikor már leendő gyermekünk 4 hónapos magzat volt, mondta meg végre, hogy elhagy. Vidéken volt egy „meredek” barátnője és az visszatért az életébe. Én pedig nem tértem magamhoz és akkor már nem tudtam, hogyan rendezkedhetnék be a magányos életre. Ilyen élethelyzetet rém álomként sem hittem túlélhetőnek. Közeledett a szakmérnöki diplomavédés is és komolyan kellett volna a doktorira előkészülni. Második diplomámat megszereztem, de többre már nem volt erőm. Családom is értetlenül állt az események sodrában, meg az övé is, de tenni senki nem tudott semmit. Bélát kizárták az egyetemi (akkor már Vituki-s) barlangász baráti társaságunkból, de ez engem nem vigasztalt. Lelki támaszom akkor is Zita volt és egy atyai barátom, a református lelkész Imre bácsi. Béla nagy ritkán eljött és fűt-fát ígért, persze semmit nem váltott be. Így született meg Csaba 1971 február 18-án. Ez olyan változás volt életemben, ami ráébresztett, hogy Béla velejéig felelőtlen és semmit nem várhatok tőle. A gyermek születéséről sem, csak a keresztelőről értesítettem. Csabának vele született sérve volt, hamarosan műtétre kellett vinni. Ezt olyan felelősségnek éreztem, amit meg kell osztani az apával. Jelen is volt a keresztelőn, sőt azt követően úgy nyilatkozott, hogy vissza szeretné állítani a családi együttlétet. Aztán hónapokig ismét nem láttuk. Minden rendezetlen volt, még gyerektartást sem fizetett. És ez így ment pár évig, míg megszűnt azzal a nővel a kapcsolata. Közben apja és többi rokonai tartották velünk a kapcsolatot. Ha rendeztünk valami családi összejövetelt, többnyire Csaba

születésnapját ünnepeltük. Mindkét oldalról megjelentek a rokonok, többnyire Béla is. Neki azonban az első a barlangászás, kirándulás, utazás és egyéb társas szórakozás volt. Csabát nagyon ritkán vitte el moziba vagy egyéb helyre, játszótérre talán soha. Amikor viszont nekem már kocsim lett, gyakran jelentkezett különféle program ajánlatokkal. Így került rá sor, hogy 79-ben nagy bulgáriai körutazást tettünk hármasban, majd 80 nyarán a Tátrába mentünk. Otthon lakott a szülői lakásban, de ki-kiújult a másik kapcsolata is. Veszekedések is voltak, meg ismét távolságtartást parancsoltam magamnak. Mindezeknek pedig igazi vesztese Csaba volt. Unokaöcsém, sógoraim, kollegáim, Béla apja, meg az én apám megpróbálták Csabának némileg az apát pótolni. Ez nem sikerülhetett igazán. Én meg nem mertem újabb kapcsolatot létesíteni. Aztán meghalt Béla apja, 77-ben Zita és 78-ban az én apám is elment. Vele kapcsolatban igen nehéz a szívem: utolsó beteges éveiben, amikor már alig látott, nem tudtam úgy ápolni, mindent megtenni érte, ahogy kellett volna. Mentenek-e a körülmények, nem tudom. Nem voltak nagymamák, nővéreim dolgoztak, vidéken voltak, Csöppi volt az egyetlen segítség, míg férjhez nem ment. Nyáron meg kizárólag Zsófiékra számíthattam. Az óvodai és iskolai szünetek egy részét Csaba náluk töltötte, mintha ők lettek volna a nagyszülők. Zsófi unoka húgom is sokat pátyolgatta őt. Nyáron neki is szünetelt a főiskola. Egyébként jópofa kisgyerek volt Csaba: mindenkivel kedves, szeretetre méltó. Az agresszív gyerekekkel nem tudott, mit kezdeni: meg kellett rá tanítani, hogy védje meg magát a homokozóban és hasonlóknál. Amúgy feltalálta magát. Kedvencei voltak a történelmi képek, tablók: egész kis korától tudta olvasni a képről az eseményeket. Amíg nem érte fel a kilincset, ráállt a Félix macira, az előszobai fűtéscsövön meg úgy mászott fel, mint a kismajom. Nagyon büszke volt, hogy 8 éves korában nagybácsi lett, mikor megszületett Misi unokaöcsém Mónika kislánya.

Ennyi teher mellett fiam volt a megtartó éltető erő, és minden erő forrása: az Isten.

A munkahelyi lábammal viszont biztos talajon álltam. Elbíráló főmérnök voltam 10 éven keresztül az OTH Villamosipari osztályán: a műszer (orvosi műszer is, mint a CT), a szabályozástechnika és a közlekedésirányítás volt a szakterületem. Hamarosan újabb diplomát szereztem a magyar iparjogvédelmi főiskolán, meg két nyelvvizsgát is: németből és oroszról. Élveztem, hogy a jog is megy nekem. Az élvonalbeli műszaki megoldásokat ismerhettem meg a találmányokból. Tárgyaló partnereim, a feltalálók többnyire nagyon magasan kvalifikált szakemberek voltak, meg az őket képviselő szabadalmi ügyvivők is. A Hivatalban lettem igazán szakember. Posztgraduális képzésben elvégeztem Moszkvában a nemzetközi szabadalmi főiskolát is. Majd szakmai vezető lettem és tanácsosi címet kaptam. Sok jelentős, főleg jó szakmai kapcsolat alakult itt számomra, és megtapasztaltam az érdekkapcsolatok mibenlétét is. A jobbak sem igen repítettek szellemi magaslatokba, de tanulni lehetett: a kollégáktól és az ügyfelektől egyaránt. Milyen típusú kapcsolatokat éltem itt meg? A legalapvetőbbek a közvetlen kollegiális kapcsolatok voltak. Ezekben többségében férfiak szerepeltek: 9 villamosmérnök közül egyedüli nő voltam az osztályon. Többségük jó szakember volt. Lehetett konzultálni velük és tudományos meg tudományfilozófiai vitákat folytatni. Hozzánk biztosan eljutottak a legújabb tudományos eredmények és azok legújabb alkalmazásai: jogvédelmet csakis ilyen szellemi termékek kaphatnak. Voltak szárnyaló beszélgetéseim az élet-halál dolgairól megint más kollegákkal, kolleganókkal. Az ilyenek inkább kiránduláson, vagy más programok alkalmával (üdülés, utazás) történtek. A nagy főnökökkel más volt a helyzet. A Hivatal közvetlenül a Minisztertanács alá volt rendelve. A „Tasnádi elvtárs” nevezetű akkori elnökünk országgyűlési képviselő is volt, és így barátja pl. az egykori 500%-os sztahanovista Pióker Ignácnak. Ennek a szabadalmi bejelentését meg pont én intéztem. Az elnöki irodába hívtak beszámolni az ügy állásáról. Az elnök bekötött szemmel szabadalmat adott volna, én viszont találtam a megoldásra nézve újdonságrontót. Szóval megismerhettem az elvtársi „dzsentrí” világot is. A kisebb főnökök mindig haptákban álltak a nagyobbak előtt. Én kívülről és kissé lesajnálva néztem ezeket a színjátékokat. 10

évig elbíráló mérnök voltam, nem nagyon érintettek ezek a káderharcok. A karrierizmust nem szívleltem. Valamivel utánam felvettek az osztályra egy nálam jóval öregebb estin végzett, teljesen tehetségtelen, de párttag kollegát. Egy épkezlábas mondatot sem tudott mondani, megfogalmazni pedig végképp nem. A határozatokat évekig az osztályvezető helyettes írta meg helyette, de fizetése mindig magasabb volt az enyémnél és más tehetséges fiatalabb kollegáénál. De ennél durvább esetet is megéltem. Eredeti jó főnököm diplomáciai területre távozott, az új főnök pedig nagyon igyekezett megfelelni a káderépítési elvárásoknak. Az új elnök egy jogász lett, a volt párttitkár, a KB és az V. Ker. KB üdvöskéje. Hát ő elvárta a talpnyaló hálózat kiépítését. Az új osztályvezetőm felvett egy iparból jött visszataszító könyökölő elvtársat. Vége is lett az osztályon az addigi jó kollegiális hangulatnak. Gyuri barátommal éppen egy nagyszabású felmérést végeztünk, az elutasított és visszavont bejelentések – jogi és műszaki összefüggéseiről az elmúlt 10 évre visszatekintve. Rengeteg munkaidőn kívüli – egyéni és közös munkánk volt már benne, a jelentős célprémium pedig kitűzve. Ez a minden napos munkaköri kötelességeinken túli feladat volt – az évi 100 db-os befejezési, elbírálási normán felül. Már a kiértékelésnél, összegzésnél tartottunk, amikor jött a díszes új kollega. Év vége felé közeledett és olyan jól gazsulált az elnökig minden főnöknek, hogy osztályvezetőm azt az ukázt kapta, premizálni kell annak ellenére, hogy csak nem rég lépett be. Ezt úgy oldották meg, hogy elvették tőlünk az általunk elkészített célfeladat tanulmányt és átírták az ő nevére. Mi pedig minden erkölcsi és szakmai elismerés nélkül a kitűzöttnek megfelelő sima prémiumban részesültünk. A pasast az egész osztály blokád alá vette. Az értelmi szerző ebben leginkább én voltam, de a fő végrehajtó a gépirónőnk, aki aztán az egész Hivatalban szétkürtölte a szégyenletes események hírét. Egy ideig mindenki ferde szemmel nézett az illetőre, de aztán mégis tovább futtatták. Jó kapcsolati szolgálatokat tett a főnököknek, később még osztályvezetőnek is kinevezték. De ez már akkor történt, hogy főnökünk főosztályvezető, majd elnökhelyettes lett és engem a szabadalmi főosztály főreferensévé nevezett ki és tanácsosi címet adományoztak nekem. Az osztályon viszont megnyílt az út a karrierlovag elvtárs előtt. És még zavarba sem jött, pedig a továbbiakban én ellenőriztem az ő munkáját is. Az viszont nem jött be neki, hogy nyalizásaival engem is le vegyen a lábamról: Én végig éreztem ezt vele és nagy-nagy távolságtartásra rendezkedtem be. Mégis mikor a Hivataltól megváltam, a legtöbbet ő profitált szellemi hagyatékomból, alkotásaimból. Érdekes kapcsolat alakult ki főnököm és köztem, aki az én hivatali működésem alatt végig járta a hivatali ranglétrát: ov. helyettes, ov., főov., elnökhelyettes, elnök. Engem emberileg és szakmailag is favorizált. Elnökhelyettes korában megtörtént, hogy az elnök kiadott egy tanulmány írási munkát az akkor már ov. karrierista elvtársnak és a vegyész osztályvezetőnőnek. Aztán visszadobta az elnök a főnökünknek a legrosszabb minősítésekkel: mint használhatatlan, koncepció nélkülit. Főnököm hozta hozzám, hogy holnapra találjak ki valami épkezlábas dolgot, mert őt lenyeli az elnök. Holnapra én már szabadságot vettem ki – mondtam, viszem a kocsit szervizbe. Mit kell vele csinálni? – kérdezte. Kipufogódob csere és még valami. Egyezünk meg – mondta, én megveszem a kipufogódobot, az otthoni műhelyemben kicserélem, beszabályozom, te csak az alkatrészek árát fizesd meg. Holnap délután itt a megjavított kocsid, te pedig leteszed a tanulmányt. Így is lett és arra már azt írta az elnök, hogy „szép munka, majdnem jó is” és átgépelve beadta a tudománypolitikai bizottsághoz saját neve alatt. Hamarosan rájöttem, hogy négernek használnak. Amúgy finoman csak „szürke eminenciás”-ként emlegettek hivatal szerte. Ebben az időben ragasztották rám a jogászok az egyetlen „írástudó mérnök” megnevezést is. Népszerű voltam, de szépen lassan kiderült, hogy a sok barátból igen sok a „borbarát”, a képmutató érdek barátkozás. Irigykedtek rám. Én nagy nyugalommal, és átlátva rajtuk – szinte minden konfliktus nélkül kezeltem ezeket. Főnököm sokszor nagy elismeréséről biztosított, hogy milyen jól tudok bánni az emberekkel. Olyan is megtörtént, hogy hétfőn hajnalban utaztam Genfbe kiküldetésbe, de főnököm pénteken rám szózott egy munkát. A

gyermekem elhelyezése Emese sógornőmnél, otthon minden elrendezése és az úti előkészületek mellett – két éjszaka megcsináltam. Hétfő hajnalban vitt a hivatali sofőr a reptérre, kéziratom pedig be a Hivatalba. Ez így nem embernek való tempó volt! Egyébként a munka – az ilyen szépséghibák mellett is – nagyon szép alkotó jellegű, nekem testre szabott volt. Ebbe bele tartozott a most már mindenütt használt számítógépes határozattár elkészítése és a számítógépes szabadalmi nyilvántartási rendszer előkészítése, rendszerszervezése is. A főnököm mindenkori titkárnője, gépírónője volt az én titkárnőm is. Ő mindig készségesen állt rendelkezésemre, így tudtam a munkában haladni, és nagyon jó barátságos emberi kapcsolat is alakult ki köztünk. Én minden alsóbb besorolású munkatárssal (irattáros, kézbesítő, iktató stb.) is nagyon jó kapcsolatban voltam, és ők ezt külön is meghálálták a jó és gyors együttműködéssel. Az ügyfelekkel, feltalálókkkal is igen jó volt a kapcsolat. Türelmes voltam hozzájuk és segítőkész. Soha senki nem panaszkodott rám – tudtommal. Baráti kapcsolatok is szövődtek ebből a körből is. Volt közöttük olyan nagy tudású, sok nyelvet beszélő kollega is, akinek a fényképe ma a Terror Házában látható. Erre ugyan nem vagyok büszke, de ott és akkor az együttműködés idején emberinek és barátságra alkalmasnak tapasztaltam meg. Múltjába nem láthattam bele. Olyan is volt, aki meg akart vesztegetni. Az OTH-ban az egyetlen komoly konfliktusom pont a már sokszor emlegetett főnökömmel alakult ki, és a személyzetis elvtársnőt igen nagyon utáltam. Untam már a négereskedést és feltételeket próbáltam szabni, a saját nevemhez kötni szellemi termékeimet (pl. az általam írt, szerkesztett Szabadalmi Módszertani Útmutatót először a nevem feltüntetése nélkül adtak ki). Munkaköri körülményeim javítását is el akartam érni. A beszélgetések nem vezettek eredményre – állítólag az elnök nem akart engedni kéréseimnek. Ezért én át akartam menni az asztal másik oldalára: vagy az Akadémiához, vagy a képviselői irodák valamelyikébe, vagy az akkor már alakuló valamelyik innovációs bankhoz. A hivatali sajtó referens kollegám beajánlott az egyikhez, akik éppen gyakorlott munkatársat kerestek. Megegyeztem velük. Ment a kikérő főnökömhöz, az elnökhelyetteshez. Ő meg felhívta az igazgatót és hivatkozott a jó szocialista kapcsolataikra, lerámolta őket. Visszavonták a kikérésemet. Én akkor az OTH-ban szinte pótolhatatlan voltam. A telefonbeszélgetésről az innovációs intézményi kapcsolatomtól értesültem. Mindent tudtam már, mikor főnököm hivatott, és a kedves antipatikus személyzetis elvtársnő jelenlétében kész helyzet elé állított: csak az ottani rabság az egyetlen lehetőségem, az állásajánlatom kútba esett. Én ezt egy fél órával előbb megtudtam, de azért felháborodtam a módszer miatt. Hiába akartak rávenni, nem tettem le a főesküt amellet, hogy maradok a Hivatalban. Még cinikusan büntetni is akartak, hogy most természetesen kimaradok a fizetésemelésből, de majd a következő alkalommal, ha „jól viselem magam”, majd pótolják. (Én saját fizetésemelésért soha nem harcoltam. Egyébként minden munkahelyen viszonylag jól megfizettek. Persze kevésbé, mintha férfi vagy pláne, mintha párttag lettem volna.) Őszre meg úgyis „átnevelnek”, beiskoláznak a Villányi úti nagy marxista egyetemre és akkor még a káderfejlesztési tervben is benn maradok (sőt még párttag is lehetek idővel!). Ez a kedves ajánlatuk végképp meggyőzött arról, hogy ott kell hagynom a Hivatalt. A marxista egyetemet pont rendszerváltásra, 89-ben végeztem volna el (bár akkor még ezt nem lehetett tudni). Nem sokkal ezután meglátogattam egy másik innovációs vállalat számítógépes szakértője, aki korábban a Hivatalban dolgozott. Eljutott hozzájuk is az én kálváriám híre, az igazgatója beszélni akart velem, mert éppen iparjogvédelmi tanácsadót keresett maga mellé. Elmentem hozzá. És ő minden kérdés nélkül biztosított a felől, hogy őt bárki fenyegetheti, nem fog elállni a kikérésemtől, ha megegyezünk. Megvoltak a banki, élsport és szocialista kapcsolatai is. Kicsit gondolkodtam az ajánlaton, majd igent mondtam. Ilyen megrendült bizalommal nem is tudtam volna már jól együtt dolgozni volt főnökömmel, és tudattam vele azt is, hogy nem szórom tovább szellemi termékeimet mohó termékletlenségük feneketlen vermeibe. Azért kultúráltnak és megbékélve búcsúztam és a köszönő viszony csak megmaradt köztünk. És 15 év múlva az Óbudai temetőben megadtam

neki a végtisztességet is, énekeltem az „Amint vagyok sok bűn alatt” c. éneket és „Az Úr az én őriző pásztorem” kezdetű zsoltárt.

Szakmai életem minden nehézség ellenére is nagyon termékeny volt.

Szabadabb lettem, többet kerestem és több időm maradt az akkor már folyó építkezésünkre is. A vezető jogtanácsossal dolgoztunk szoros szakmai kapcsolatban és jó barátságban. Az önálló vállalkozás szele ekkor kezdett fűjdogálni. És ott már mellékállást is tudtam vállalni. Két év múlva átcsábítottak egy akkor szervezés alatt álló új vállalkozáshoz iparjogvédelmi irodavezetőnek. Hatan kezdtük el beindítani a NOVOFER nevű vállalatot. Munkánk rögtön volt az alapítóktól (MVM, erőművei, áramszolgáltatók, IKARUSZ stb.) Azóta sok milliárdos Zrt-vé fejlődött meghatározóan az eredeti igazgató érdekeltségével. De én nem igazán éreztem benne jól magam. Az iparjogvédelmi, képviselési, szakértői, engeniiring tevékenységeket egy önálló Kft-be szerveztük át, aminek más magánszeméllyel együtt én is tagja és egyben ügyvezető igazgatója lettem. Vállalatom Patin, keresztanya névre hallgatott. Ment is. Azokban az években rengeteget dolgoztam és rengeteget kerestem. A Novofer 51%-os jelenléte azonban akadályozta, hogy magánvállalkozásnak minősítsék a Kft-t. Emiatt pályázati lehetőségektől és támogatásoktól estünk el. Több szakterület (közlekedési egyesülés, vízerőművek stb.) prominens szakemberei és vezetői szívesen beléptek volna a Kft-be, ami új, nagyobb lehetőségeket nyitott volna meg, de a Novofer igazgatója nem volt hajlandó kisebbségbe vonulni. Hivatalosan szólítottam fel, hogy vállalkozásunk további sikere érdekében adja el üzletrésze bizonyos hányadát. Nem volt hajlandó kisebbségre szabni részvételét a jó vállalkozásban. Megfordítottam az ajánlatot: Én adom el a teljes részesedésem. Ebbe már belement. Ő keresett rá vevőt, aki igazgató is lett az adás-vétel után, és aki úgy másfél év alatt csődbe vitte egyetlen üzleti alkotásomat, a Patint. Sajnáltam, de némi elégtétel is volt ez számomra. A Novofer igazgatója talán akkor már belátta, hogy jobb lett volna kisebb részesedéssel a jó üzletben maradni, mint a rosszra fordulóban többségiként. Hát ezt nem írhatta üzleti sikerei közé, pedig egyébként nagyon sikeres üzletember. Elkövetkezett a Novofer alapításának 20. évfordulója. A jubileumot az Európa rendezvényhajón ünnepeltük. Az ünneplés hatalmas pompával zajlott és több száz vendég volt. Az igazgató ragaszkodott jelenlétemhez a többi alapítóval együtt, és tudtunk békésen és jó érzéssel együtt ünnepelni.

Ez volt szakmai „rendszerátalakításom”.

Iparjogvédelmi szakértői egyéni vállalkozói engedélyt váltottam ki. Később elfogadtam orvosom javaslatát és elindítottuk leszázalékolásomat. A rokkant nyugdíj kevéske lett. Folytattam hát a szakértői tevékenységet. De mégis több időm maradt magamra, pihenésre és testi-lelki épülésre. Bírósági tárgyalásokra, szemlékre el kellett járni, de többnyire magam osztottam be az időmet. Otthon dolgozhattam, kényelmesen. Isten ezt a helyzetet is a javamra fordította! Sok jó emlékem van ezekből az időkből: munkákról, megbízókról egyaránt. Van egy nagyon rossz is, amikor anyagilag és baráti érzéseimben csúnyán megcsalattattam.

De nem szakítottam ki egy árva fillért sem a közösből a privatizációk során.

Megcsalattattam én persze más módon is. A Béla által még többször, hiszen amikor látszólag jó kapcsolatban voltunk, akkor történt pl. az alábbi eset: Elment a társaság tőlünk egy esti vendégség után. Csaba és Béla kikísérték a buszmegállóba a nem kocsisokat. Mikor Béla visszatért, én már rendbe raktam az étkezőt és javában mosogattam. Megállt a konyhában. Mondtam neki, ha segítesz, gyorsabban végzünk és még pihenhetünk is. Erre ő elmesélte a viccet, miszerint a feleség névnapján az ünnepi ebéd után a férj mondta: Szívem ma ne mosogass, ma ünnepelünk, mosogatni ráérsz holnap! Egyszer aztán erőt vettem magamon és kimondtam a végleges szakítást olyan szigorúan, hogy 5 évig egy szót nem váltottunk. Aztán

fejébe vette a „kapcsolat javítást”. Kiderült, hogy csak azért, hogy ő mondhassa ki a végszót. **Hosszas vita folyam után végül köszönő viszonyban maradtunk Bélával.**

Az persze mindig fő motivációja maradt életemnek, hogy fiamat segítsem. Csaba átlátva az apai család képmutató diploma központúságát, kijelentette, hogy ő nem tanul tovább érettségi után. Kereskedelmi szakközépiskolában végzett és hangszerekkel kezdett foglalkozni. A kereskedelem azonban egyértelműen nem neki való szakmának bizonyult. Hosszasan kereste helyét az életben: több felső fokú iskolát is elkezdett és elvégzett egy számítógépes tanfolyamot is. Diplomát szerzett egy protestáns teológiai főiskola tanári szakán és posztgraduális képzésként elvégezte a Szegedi Könyvtártudományi Karon az informatikai könyvtárosi szakot. Oktatás technikusként és informatikusként dolgozik, fényképez és cikkeket ír lapokba. Fájdalmam, hogy még mindig nincs családja.

Mint minden anyának a gyereke, Csaba is mindig „kisfiam” marad nekem, ő ezt nem mindig veszi jó néven.

Már az utolsó munkahelyem megszűnése előtt – a 90-es évek elején kezdtem festeni. Főleg a népi bútorfestést és tojás írókázást művelem. A 90-es évek végétől pedig foglalkozom családjunk, a Kmet(.ek) kutatásával is. A családkutatás történelmi kutatássá nőtte ki magát és még nem látom a végét, számtalan meglepő eredmény van már. Az Interneten „Kmetrokonsag” Fórumot is létre hoztam. A hagyományápoló, éltető baráti társaságunknak megalapítottam a FÉSZEK Természetvédő és Közösségi Életforma Egyesületet. Szenior tanácsadóként évekig a Kutató diákok és tanárok alapítványnak tartottam ingyenes iparjogvédelmi tanácsadást. Népművészeti és Egyházi körök részére is folytattam jótékonykodást. Tagja lettem egy biblikus önismereti körnek is. Nagy élmény számomra ez a belső munka. Magamban egész életemben műveltem ezt. Legújabban egy csupaszív táncművész barátnőm néptánc táborában segédkeztem – népi kézművességekben művelve a gyermekeket. A kis falu Geszt elkötelezett segítője lettem. Már néhány év alatt látszik némi eredmény is. A legnagyobb pedig az, hogy kis parasztházunk minden szomszédja örök jóbarátnak, és szinte az egész falu kedves rokonnak nő össze. Rengeteg tervem között van az elkezdett „Falu-város baráti találkozó”-kon és sok egyéb rendezvényen építgetni a hidakat a fenntartható élet oldalán. A falusi emberek számára megadni a megérdemelt tiszteletet és tudásukat a földről, a honos állatokról és növényekről, gazdaságról tovább örökíteni, éltetni hitünket és magyarságunkat megerősíteni: lélekben és létszámban is. Egyre-másra adódnak a feladatok! Így aztán az alkotó tevékenységekből sosem fogyok ki – mindaddig, míg ellát Isten feladattal és adja hozzá a szükséges talentumokat is: erőt, egészséget, mozgásképességet, biztos kezet, tudást, barátokat, közösségeket, látást, ráérzést, a szívvel és lélekkel látást.

Sorra megkapom mindazt a jót, „ami felőlem elrendeltetett.”

Meggyőződésem, hogy az Isteni Tízparancsolatból legalább a 4. parancsolatot, mely szerint „Hat napon át munkálkodjál, és végezd minden dolgodat,” – maradéktalanul megtartottam. Ahogy csak tőlem tellett, a munkavégzés milyensége, minősége, de mennyisége tekintetében is az égi példát követtem. Hajlamos voltam viszont arra, talán még mindig hajlamos vagyok, hogy a hetedik napon, a nyugalom napján is folytassam ezt. A nyugalom, a pihenés pedig fontos feltétele lelki egyensúlyunk és közösségi egységérzésünk kialakulásának. Korunk embere már nem tud jól ünnepelni. Azt a szentséges ünneplést, amiről később Petrás Máriától hallottam és Erdély kis falvaiban meg is tapasztaltam, csak az utóbbi időkben éltem át. Az ünnepre készülődő magyar emberek, családok testi-lelki megtisztulása felkészít az Istennel és a közösség tagjaival való bensőséges együttlétre, és erőt ad a további munkálkodáshoz.

És teszem, ami még előttem áll.